

калі ў ім будзе вабіць твой зрок, і зачароўваць, і глядзець у душу табе — з пакрывалаў і поспілак, з паясоў і сурвэтак — «цвяток радзімы васілька»;

калі ў ім на стале, на белым абрусе, побач з боханам хлеба надзённага будуць ляжаць кнігі Бібліі Францыска Скарыны, кнігі Цёткі і Францішка Багушэвіча, Янкі Купалы і Якуба Коласа, Максіма Багдановіча і Максіма Гарэцкага і многія іншыя кнігі свяшчэннага пісання нашага;

калі ў ім на самым пачэсным месцы, на покуці, пад ручнікамі, будуць абразы найвялікшых, найслынных сыноў і дачок Бацькаўшчыны — абразы* святых і прасвятых зямлі нашай Беларускай.

А будзе ўсё гэта ў нашым родным доме толькі тады, калі мы захочам, каб было (Н. Гілевіч).

Пра які дом ідзе гаворка? Ці згодны вы з аўтарам? Што, на вашу думку, неабходна рабіць, каб наш дом — Радзіма — стаў утульным? Запішыце свае разважанні, ужываючы аднародныя члены сказа.

- Чаму ў перадапошнім абзацы слова *Беларускай* пішацца з вялікай літары?

§ 34. Знакі прыпынку ў сказах з аднароднымі членамі

1. Аднародныя члены сказа на пісьме, як правіла, **р а з д з я л я ю ц ц а** коскай.

2. Паміж аднароднымі членамі коска **н е с т а в і ц ц а**, калі яны звязаны адзіночнымі злучнікамі **і, ды (= і), ці, або**: *Ляцяць у вырай жураўлі і гусі* (С. Грахоўскі).

З а ў в а г а. **Н е р а з д з я л я ю ц ц а** коскамі словы ў складзе ўстойлівых спалучэнняў, звязаныя паўторнымі злучнікамі **і — і, ні — ні, ці — ці**: *і так і сяк; ні калá ні дварá; то там то сям; ці блізка ці далёка* і інш.: *Іван ёй ні сват ні брат* (М. Машара). *Тады ні адтуль ні адсюль выскачыў заяц* (Я. Брыль).

251. Прачытайце сказы. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў іх.

1. Толькі птушкі могуць так любіць неба сінь, вясны прастор бязмежны (Н. Гальпяровіч). 2. Драбнюткі^е, але спорны дождж церушыў цэлыя суткі (П. Пестрак). 3. Мне заўсёды падабаліся

як вясёлыя, так і сумныя песні роднага краю (*У. Караткевіч*).
 4. Вясёлае, ласкавае сонейка цешыла і расліну, і птушку, і ваду, і нашых хлопцаў (*Я. Майр*). 5. Абоз імчыцца^а па завулку, грыміць, і трубіць, і звініць (*К. Крапіва*). 6. То ялінкі, то сасонкі падпіраюць небакрай (*А. Вольскі*).

252. Прачытайце тэкст. Спішыце, расстаўляючы прапушчаныя знакі прыпынку.

Уся сядзіба патанала ў буйна-пеністым рознакаляровым^а моры! Белыя чырвоныя пунсовыя жоўтыя і яшчэ самых розных неверагодных колераў кветкі раслі абাপал дома ў двары на агародзе каля невялікай копанкі* ўздоўж гаспадарчых пабудоў.^п

— Які чуд! — не змаглі стрымаць свайго захаплення гасці (*З. Прыгодзіч*).

253. Падрыхтуйце выказванне на тэму «Коска паміж аднароднымі членамі сказа», карыстаючыся наступнай табліцай. Складзіце або выпішыце з твораў мастацкай літаратуры прыклады, якія праілюструюць ваша паведамленне.

Коска паміж аднароднымі членамі сказа			
с т а в і ц ц а, калі яны спалучаны			
інтанацый і пералічэння (без злучнікаў) ○, ○	злучальнымі злучнікамі		
	супраціўнымі адзіночнымі ○, <i>але</i> ○ ○, <i>ды</i> ○ ○, <i>а</i> ○	паўторнымі спалучальнымі і размеркавальнымі <i>і</i> ○, <i>і</i> ○ <i>ці</i> ○, <i>ці</i> ○	парнымі <i>як</i> ○, <i>так і</i> ○ <i>калі не</i> ○, <i>то</i> ○
н е с т а в і ц ц а, калі яны			
звязаны адзіночнымі спалучальнымі і размеркавальнымі злучнікамі ○ <i>і</i> ○ ○ <i>ды</i> (= <i>і</i>) ○ ○ <i>ці</i> ○ ○ <i>або</i> ○		з'яўляюцца ўстойлівымі спалучэннямі <i>і так і сяк</i> ; <i>ні пуху ні пер'я</i>	

254. Прачытайце тэкст з «Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» (2008 г.).

Коскай раздзяляюцца ўсе аднародныя члены сказа, калі папярэднія з іх звязаны паміж сабой без злучнікаў, а наступныя — пры дапамозе паўторнага злучніка *і*. Напрыклад: *Жыццё чулася ў траве, у гаёчку, і лясочку, на палях, і на лугах, і ў зялёным лужочку, і ў крынічных берагах (Я. Колас). Дзень іграе на жалейцы, на трубе, і на ражку, і на сінім трыснягу (М. Танк).*

● Што новага вы даведаліся аб пастаноўцы знакаў прыпынку пры аднародных членах сказа?

● Сказы-прыклады запішыце, зрабіце іх сінтаксічны разбор. Пабудуйце схемы аднародных членаў сказа.

● Параўнайце схемы:

1) ○, *і* ○, *і* ○;

2) *і* ○, *і* ○, *і* ○, *і* ○.

● Адкажыце, чаму ў 2-й схеме перад першым злучнікам *і* коска не ставіцца.

● Складзіце і запішыце сказы ў адпаведнасці з дадзенымі схемамі.

255. Спішыце сказы, раскрываючы дужкі. Пастаўце, дзе трэба, знакі прыпынку пры аднародных членах сказа. Раствлумачце іх пастаноўку.

1. Раніца, сапраўды, была выдатная сонечная але (*не/ня*) яркая а мяккая ціхая пяшчотная (*А. Асіпенка*). 2. Голуб патаптаўся кашлатымі і чырвонымі **ножк**амі скокнуў на край кошыка залопаў крыламі і ўзняўся (*Я. Брыль*). 3. Жолуд падае з дуба^а правальваецца да самай зямлі праз гнілы пласт лісцянога насцілу ляжыць восень і зіму прарастае ўзыходзіць і расце (*Я. Брыль*). 4. А сок быў **свежы** такі хвацкі такі **салодкі** забіяцкі! (*Я. Колас*) 5. Пад гэты гром пад **дождж** упарты то там то тут пачуеш жарты (*Я. Колас*). 6. Я малым хлапчуком палюбіў твае пушчы і нівы і блакітныя рэкі і мора зялёных лугоў (*П. Панчанка*).

● Як вы знаходзілі аднародныя члены сказа? Па якіх прыметах? Як яны спалучаны?

● Назавіце сказы, у якіх ёсць некалькі радоў аднародных членаў, пабудуйце схемы аднародных членаў.

● Запішыце выдзеленыя словы ў адпаведнасці з іх вымаўленнем.

256. Спішыце прыказкі, устаўляючы патрэбныя па сэнсе злучнікі і расстаўляючы коскі.

1. На ранняй ралліцы родзіць жыта ... пшаніца ... на позняй ралліцы родзіць куколь* ... мятліца. 2. Адзін дасуж ... не дуж. 3. Шалы ... балы да добра не давядуць. 4. Сўшыць не работа ... турбота. 5. Мужыка не кажух грэе ... сякера.

257. Устаўце замест кропак аднародныя члены сказа, спалучаныя супраціўнымі злучнікамі. Запішыце сказы, расстаўляючы знакі прыпынку.

1. Я доўга пісала сачыненне 2. Гэта была не рэчка 3. Вартавы прыгледзеўся 4. Раніца была бязветраная 5. Грыб вырас вялікі 6. Чаравікі новыя 7. Лес стары

258. Спішыце сказы, замяняючы злучнік *ці — ці* злучнікам *ці то — ці то*. Якое значэнне надаюць сказам гэтыя злучнікі? Пастаўце знакі прыпынку.

1. Песні жанчын чуліся ці ў лесе ці за рэчкай. 2. Вузкая сцяжынка ці хавалася ў жыце ці рэзка выбягала на прастор. 3. Няўмеламу ці цэп ці малатарня* — усё страты. 4. Стары лес шу-меў ці на дождж ці на вецер.

259. Складзіце сказы з устойлівымі спалучэннямі слоў: *ні свет ні зара, ні кала ні двара, ні слыху ні дыху, ці пан ці прапаў*.

260. Спішыце сказы, пастаўце коскі. Растлумачце іх пастаноўку.

1. Туманы ў Лондане бываюць калі не кожны дзень то праз дзень абавязкова^{сн} (*Я. Сінакоў*). 2. Хоць стомленая^м але вясёлая вярнулася Фрося дадому^{сн} (*З. Бядуля*). 3. Пра Мінск пра Беларусь ведаюць людзі за самымі далёкімі морамі. Беларусь для іх не толькі мірная і добрая краіна але і цягавіты^а трактар і вынослівы самазвал^{сл} і эlegantны гадзіннік (*М. Танк*). 4. Пра яго гаварылі не столькі добрага колькі смешнага (*Я. Колас*).

● Пабудуйце схемы аднародных членаў 3-га сказа.

261. Спішыце сказы, устаўляючы патрэбныя па сэнсе злучнікі і расстаўляючы знакі прыпынку. Растлумачце іх пастаноўку.

1. ... хлопцы ... дзяўчаты могуць атрымаць прафесію юрыста. 2. ... суніцы ... чарніцы паспелі ў бары. 3. ... хочацца паесці тых

ягад ... пабыць у лесе падыхаць водарам лясных палян. 4. ... праз тыдзень ... крыху пазней я здам экзамен. 5. Гульня была настолькі цікавая, што захапіла ... дзяцей ... дарослых.

- Пабудуйце схемы аднародных членаў сказа.

262. Складзіце сказы з развітымі і неразвітымі аднароднымі членамі па наступных схемах:

○, *але* ○; *і* ○, *і* ○, *і* ○; ○, ○ *ці* ○; ○, ○, *і* ○, *і* ○.

263. Графічны дыктант: запішыце схемы сказаў, абазначаючы аднародныя члены сказа.

1. З маленства люблю я лясы, іх сцішаны голас і шум патаемны (*Я. Колас*). 2. Я закаханы ў нёманскія плёсы, у старыцы і ў светлыя лясы, у шумныя асеннія бярозы і ў кропелькі сцюдзёнае расы (*С. Грахоўскі*). 3. Вось ён спатыкнуўся ці то аб камень, ці то аб корч (*М. Лынькоў*).

264. Прачытайце тэкст. Пракаменціруйце пастаноўку знакаў прыпынку пры аднародных членах. Выпішыце 3 сказы з аднароднымі членамі, пабудуйце іх схемы.

У часы барока* лічылася, што ежа павінна не толькі насыціць, але і ўразіць гасцей сваім смакам, колерам, формай, сумяшчэннем несумяшчальнага. Спалучалі салодкае і кіслае, салодкае і горкае, кіслае і салёнае. У торт саджалі жывых птушак, якія ўзляталі ў

час «вівату»¹. На стол падавалі цэлых дзікоў, напоўненых унутры каўбасамі, індыкамі, курапаткамі, або доўгіх шчупакоў, «засмажаных у галаве, звараных у сярэдзіне і печаных у хвасце».

Традыцыйнай сенсацыяй застолля быў «цэлы» каплун², засаджаны ў «бутлік» (для гэтага з каплуна здымалі

¹ Час «вівату» — час віншавання, здравіца.

скуру, запіхвалі ў бутэльку, напаўнялі праз лейку малаком і яечнымі жаўткамі, а потым усё разам варылі ў кіпені). Рыбу фаршыравалі свінінай, свіней — індычынай, індыкоў — рыбай.

Птаству, піша Кітовіч, «выкрыўлялі дзівачна ногі, крылы, галовы, рабілі фігуры, да стварэння Богага непадобныя, і такія стравы лічыліся самымі моднымі і густоўнымі» (А. Мальдзіс. «*Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры XVIII стагоддзя*»).

@ Падзяліцеся сакрэтамі ўпрыгожвання святочнага стала ў вашай сям'і. Зрабіце паведамленне на тэму «Наш святочны навагодні стол», ужываючы сказы з аднароднымі членамі. Запішыце тэкст паведамлення.

● Растлумачце, чаму ў тэксце некаторыя словы, словазлучэнні і часткі сказа ўзяты ў двукоссе.

265. Прачытайце тэкст. Спішыце, расстаўляючы прапушчаныя знакі прыпынку. Растлумачце іх пастаноўку.

«Не ўрадлівасцю ніў не адрозненнем адзення не прыроднай прыгажосцю краіны не магутнасцю гарадоў і замкаў квітнеюць^с народы а больш за ўсё тым, што берагуць і ўжываюць сваю мову, якая згуртоўвае грамадства^{сл} ўмацоўвае дружбу і брацтва. Мова гэта вузы ўсеагульнай любові, маці адзінства, бацька грамадства абаронца дзяржавы. Ліквідаваць мову ўсё роўна што патушыць сонца парушыць сусветны парадак пазбавіць свет жыцця і славы». З такімі словамі звяртаўся да сваіх суродзічаў-літоўцаў гуманіст і дзеяч эпохі Адраджэння^а Мікалоюс Даўкша (1538—1613).

● Падумайце, што меў на ўвазе М. Даўкша, сцвярджаючы, што «ліквідаваць мову — усё роўна што... парушыць сусветны парадак».

266. Прачытайце ўслых, захоўваючы патрэбную інтанацыю, два вельмі блізкія па сэнсе сказы. Які з іх вы лічыце больш выразным? Пры дапамозе чаго гэта выразнасць дасягаецца?

Кожны чалавек па-свойму перажывае радасць, смутак, бадзёрнасць, стомленасць, захапленне, адчай, любоў, нянавісць.

Кожны чалавек па-свойму перажывае радасць і смутак, бадзёрнасць і стомленасць, захапленне і адчай, любоў і нянавісць.

Адзін з сінтаксічных сродкаў выразнасці маўлення — парнае спалучэнне аднародных членаў сказа.

У ролі аднародных членаў сказа, аб'яднаных папарна, нярэдка ўжываюцца антонімы: *Мова дае каларыт твору, робіць яго баявым або спакойным, паэтычным або нудным, лірычным або суровым...* (Я. Скрыган).

267. Прачытайце тэксты, захоўваючы патрэбную інтанацыю.

I. Я живу на граніцы —

На граніцы вёскі і горада,

Травы і бетону,

Цішы і грому.

П. Макаль.

II. ...Гэтыя кнігі карысна чытаць усякаму чалавеку: мудраму і неразумнаму, багатаму і беднаму, маладому і старому. А найпершым, хто мае намер засвоіць добрыя норавы спасцігнуць сапраўдную мудрасць і навуку (Ф. Скарына. *Прадмова да кнігі «Прытчы Саламона»*).

● Які сінтаксічны сродак выразнасці выкарыстаны ў тэкстах? Складзіце і запішыце сказы, ўжываючы падобныя канструкцыі.

268. Спішыце тэкст, пастаўце прапушчаныя знакі прыпынку. Растлумачце іх пастаноўку. Пабудуйце схемы сказаў з аднароднымі членамі.

Гэты мой знаёмы шчыры чалавек — немец. Яшчэ ў свае ўніверсітэцкія^{сл} гады ён пачаў займацца славянскімі мовамі іх сродкамі экспрэсіі выразнасці. Калі ён, ужо сталы і сур'ёзны^а чалавек, завітаў^м у Мінск то чытаў і ведаў «Чаго вам хочацца, панове?» і «Вобразы родныя» «Ты не згаснеш, ясная зараначка» і «Судзі мне, доля, мужнаму памерці» «Новую зямлю» і «Курган» «Жменю сонечных промняў» і «Галю» «Нёманаў дар» і «Аленяў»... Чытаў^с і ведаў багата^с што (Ф. Янкоўскі).

Падбярэце сінонімы да слоў *знаёмы, шчыры, ста́лы* (чалавек).

269. Прачытайце тэкст. Ці згодны вы з думкай аўтара? Ці можаце прывесці прыклады страчаных слоў? Як вы разумееце сэнс апошняга абзаца?

Наша жывая мова страціла безліч слоў. Слоў, створаных па ўнутраных законах развіцця мовы, слоў, якія неслі колер і водар самой беларускай зямлі, беларускай прыроды. Мову пачалі адрываць ад зямлі, на якой яна ўзнікла, складвалася, набірала-ся моцы і сілы, а зямлю — пазбаўляць мовы, рабіць бязмоўнай і безыменнай. І не бачна канца гэтаму разрыву адвечнага адзінства зямлі і мовы. Але ў мове не толькі аблічча, фарбы і гукі зямлі, а філасофія і мараль народа, працоўнага чалавека. І гэта ўсё таксама разам з мовай нявечыцца і забіваецца!

Так наступае ўсеагульнае абядненне і апусташэнне душы чалавечай (Н. Гілевіч).

● Пабудуйце схемы сказаў з аднароднымі членамі. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку. Вызначце, якую ролю выконваюць аднародныя члены сказа, звязаныя папарна.

Прывядзіце прыклады, якія ілюструюць, як філасофія і мараль народа, яго светапогляд адлюстроўваюцца ў мове. Паразважайце, напрыклад, чаму ў рускай мове кажуць *жениться на Марье*, а па-беларуску — *ажаніцца з Мар'яй*, *смеяться над ним* — *смяцца з яго*, *пойти за водой* — *пайсці па ваду* і інш.

270. Прачытайце тэкст. Спішыце, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.

У шматлікія і разнастайныя^{сн} слоўнікі мы амаль не заглядаем, а калі і разгортваем^с пры неабходнасці перакласці нейкае слова — дык хапаем першае^м па чарзе яго значэнне (трэба ж хутчэй!), хаця ёсць і другое і трэцяе а то і чацвёртае і пятае^{сн}. Вось адкуль гэтыя бясконцыя «паставіць у вядомасць» і іншыя падобныя фразы-пачвары (Н. Гілевіч).

● Вызначце тэму тэксту, яго асноўную думку.

Пры спалучэнні аднародных членаў у сказе неабходна кіравацца наступнымі правіламі:

1. Неабходна, каб усе аднародныя члены сказа спалучаліся па сэнсе з тым словам, ад якога яны залежаць: *У гасцінай стаялі канапы, фатэлі^{*}, сталы, карціны.* (Карціны не стаяць, а вісяць.) *Многа крытычных заўваг і канструктыўных прапанов было ўнесена падчас абмеркавання пытання пабудовы аўтобуса на*

прыпынку. (Нельга «ўнесці заўвагі», можна толькі «ўнесці прапановы»; «заўвагі робяцца».)

2. Нельга спалучаць у рад аднародных членаў сказа словы, якія абазначаюць відавныя і родавыя паняцці: У гасцінай стаялі канапы, фатэлі, сталы, сучасная мэбля. (Паняцце «мэбля» з’яўляецца родавым для слоў канапы, фатэлі, сталы.)

3. Нельга спалучаць у якасці аднародных членаў сказа далёкія па сэнсе словы: На факультатыўных занятках старшакласнікі вывучалі літаратуру і хваробы.

4. Аднолькавыя прыназоўнікі, якія ўжываюцца пры аднародных членах сказа, часам можна апусціць: Афіцыянт нёс паднос са шклянкамі малака, талеркамі, лыжкамі.

Аднак нельга апусціць розныя прыназоўнікі: У Дзень горада вялікая колькасць людзей была на плошчах, бульварах, вуліцах, завулках. (Перад апошнім словам патрэбен прыназоўнік у.)

5. Нельга аб’ядноўваць у адным радзе аднародныя члены сказа, выражаныя назоўнікам і неазначальнай формай дзеяслова: Я хачу булачку і піць.

6. У рад аднародных членаў не ўключаецца даданая частка складанага сказа: Васьмікласнік расказаў аб кантрольнай рабоце і як дзесяцікласнікі гулялі ў футбол.

● Запішыце прыведзеныя ў тэксце правіла прыклады, выпраўляючы памылкі ва ўжыванні аднародных членаў сказа.

271. Прачытайце сказы, вызначце, у якіх з іх: а) у рад аднародных членаў уключаны несумяшчальныя паняцці; б) аднародныя члены адказваюць на розныя пытанні; в) спалучаны аднародныя члены і даданая частка складанага сказа.

Запішыце сказы ў выпраўленым выглядзе.

1. Уся суша раздзелена на шэсць частак свету: Еўропу, Азію, Афрыку, Амерыку, Японію і Францыю. 2. Ежа павінна быць смачнай, каларыйнай і прыгожа аформлена. 3. Вучні любілі спевы, фізкультуру і маляваць. 4. Сяброўка спытала пра ўрок і як мае здароўе. 5. Віншую вас ад усёй душы і асабіста ад сябе. 6. Пасля

экспедыцыі на Альманскія балоты васьмікласнікі елі дранікі з журавінавай падліўкай і са смакам.

272. Прачытайце сказы, знайдзіце памылкі ва ўжыванні азначэнняў. У чым сутнасць дапушчаных памылак? Запішыце сказы ў выпраўленым выглядзе.

1. У магазіне на Чырвонай вуліцы вялікі выбар мужчынскага, жаночага і гумавага абутку. 2. У праграме вечара планаваліся беларускія і эстрадныя песні. 3. Лісцевыя і вільготныя лясы распаўсюджаны на тэрыторыі Беларусі. 4. Лексіку сучаснай беларускай мовы складаюць спрадвечныя беларускія і кніжныя словы. 5. На сустрэчу былі запрошаны беларускія, польскія і народныя пісьменнікі.

Лінгвістычная загадка. Прачытайце сказ, разбярыце яго па членах сказа.

Кактус упаў на катá, зароў і завуў ад болю.

- Які вывад можна зрабіць? Выправіце памылку і запішыце правільны варыянт.

§ 35. Сказы з абагульняльнымі словамі пры аднародных членах, знакі прыпынку

273. Прачытайце сказы. Падбярыце да аднародных членаў сказа слова або словазлучэнне з больш шырокім, абагульняльным значэннем — абагульняльнае слова.

1. Восенню каля вашага дома будуць трымацца дразды, амялушкі, снегіры. 2. Побач са старажытнымі дубамі ў парку можна ўбачыць вязы, клёны, грабы, ясені. 3. На падаконніках у класе стаялі кактус, альяс і герань. 4. У лесе дзеці шмат набралі сыражак, лісічак, баравікоў і падасінавікаў. 5. Сонца зайшло. Птушкі змоўклі і ў лесе, і ў полі.

274. Прачытайце верш, захоўваючы патрэбную інтанацыю. Вызначце яго асноўную думку.

Усё было мне міла тут:
Над Нёманам зялёны кут,
Палі шырокія, узгоркі,
І смоль сасны, і ў небе зоркі,

І пах асіны гаркаваты,
 Сады зялёныя ля хаты,
 І гучны перазвон крыніц,
 І сполах вечарам зарніц,
 І Нёман мой, як шкло, празрысты,
 І маладзік у небе чыстым,
 І шумны за ракой начлег,
 Дзяўчат-красунь вясёлы смех,
 І кроплі жнівеньскай расы,
 На лузе першы звон касы,
 І кожнае жывое слова
 Прыветнай беларускай мовы...

А. Астрэйка.

● Назавіце слова, якое паясняецца аднароднымі членамі сказа. Якое яго значэнне? Чым яно выражана і як размяшчаецца адносна рада аднародных членаў сказа? Якія гэта аднародныя члены?

Абагульняльнае слова пры аднародных членах сказа — гэта слова, якое выражае больш шырокае значэнне, чым аднародныя члены, і суадносіцца з імі як родавае і відавае паняцці.

Абагульняльнае слова з'яўляецца тым жа членам сказа, што і аднародныя члены: *Паэтам сваёй працы павінен быць кожны: каваль і інжынер, матэматык і гісторык, географ і літаратар (В. Вітка). Чутно вясны дыханне ўсюды: на сініх далях, на лясах, на дрэвах, што вартуюць шлях (Я. Колас).*

У ролі абагульняльных слоў часцей за ўсё ўжываюцца займеннікі (*усё, усе, кожны, ніхто, нішто*), прыслоўі (*усюды, заўсёды, ніколі, нідзе*), назоўнікі (*дрэвы: дубы, бярозы, клёны; кветкі: васількі, званочки, незабудкі*).

Абагульняльнае слова можа стаяць перад аднароднымі членамі сказа і пасля іх; ад гэтага залежаць пастаноўка знакаў прыпынку і інтанацыя.

Калі абагульняльнае слова стаіць перад аднароднымі членамі сказа, то пасля яго ставіцца двукроп'е. Пры чытанні абагульняльнае слова вымаўляецца з лагічным націскам і папэраджальнай паўзай перад аднароднымі членамі, якія чытаюцца некалькі паніжаным тонам са звычайнай пералічальнай інтанацыяй.

→ **II**

→ *А на рабочым варштаце прылады: // клешчы, / жалеза, / балты і ключы* (М. Танк).

⊙: ○, ○, ○ і ○

Калі абагульняльнае слова стаіць пасля аднародных членаў сказа, то перад ім ставіцца працяжнік. Пры чытанні аднародных члены сказа вымаўляюцца павышаным тонам, перад абагульняльным словам робіцца паўза, а само слова вымаўляецца са значным узмацненнем голасу.

↗ *Акадэмікі і ↗ хірургі, ↗ паэты і ↗ маршалы — // ↗ усе былі вучнямі, іх талент разбудзіў просты вясковы настаўнік* (С. Грахоўскі).

○ і ○, ○ і ○ — ⊙

Калі абагульняльнае слова стаіць перад аднароднымі членамі, але сказ імі не заканчваецца, то перад аднароднымі членамі ставіцца двукроп'е, а пасля іх — працяжнік.

Усё: і хмурнае неба, і мёрзлая чорная зямля — было ахоплено нечым сумным, халодным і грозным (К. Чорны).

⊙: і ○, і ○ — ...

275. Прачытайце табліцу, раскажыце пра знакі прыпынку ў сказах з абагульняльным словам пры аднародных членах сказа. Падмацуйце адказ сваімі прыкладамі.

⊙: ○, ○, ○	1. Усюды панавала цішыня: у полі, на лузе, у гаі.
○, ○, ○ — ⊙	2. У полі, на лузе, у гаі — усюды панавала цішыня.
⊙: ○, ○, ○ — ...	3. Усюды : у полі, на лузе, у гаі — панавала цішыня.

276. Прачытайце тэксты, выпішыце (па варыянтах) сказы з абагульняльным словам пры аднародных членах сказа. Растлумачце ў іх пастаноўку знакаў прыпынку, спосабы выражэння абагульняльных слоў. Пабудуйце схемы аднародных членаў сказа з абагульняльным словам.

I. Няма дзяцей бяздарных,
Мы з талентамі ўсе:
І лекар, і пажарнік,
І слуцкі хлебасей,
Каваль, даяр, ліцейшчык,
І кожны чалавек —
У геніяльнай^а дзежцы^ф
Замешаны навек.

П. Панчанка.

II. Шолах бароў напрудвесні,
Гоман крынічкі лясной,
І перапёлчыну песню,
І абеліск над сасной —
Усё я Радзімай лічу,
Лепшага не хачу!

Е. Лось.

Прадоўжыце сказ *Мая Радзіма* — гэта

277. Прачытайце сказы, запішыце іх. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку. Якой часцінай мовы выражаны абагульняльныя словы? Пабудуйце схемы аднародных членаў сказа з абагульняльнымі словамі. Чым адрозніваюцца сказы ў парах?

1. Дабрыня, розум, справядлівасць — самыя лепшыя якасці чалавека. Дабрыня, розум, справядлівасць — усе самыя лепшыя якасці спалучаліся ў гэтым чалавеку.

2. Мы збіралі апалыя лісты клёна, ясеня, бярозы і асіны. Мы збіралі апалыя лісты розных дрэў: клёна, ясеня, бярозы і асіны.

278. Падбярыце абагульняльныя словы да аднародных членаў сказа і перабудуйце сказы так, каб аднародныя члены сказа знаходзіліся ва ўсіх трох пазіцыях (гл. практ. 275).

1. Наша літаратурная мова стваралася Скарынам, Коласам, Купалам, Багдановічам і іншымі майстрамі слова. 2. Бэз пах у садзе, на вуліцы, у хаце. 3. І дрэвы, і хмызнякі, і лясны подсціл набрынялі вільгаццю.

279. Выкарыстоўваючы дадзены матэрыял, складзіце і запішыце тры сказы, каб у іх былі наступныя знакі прыпынку: 1) працяжнік паміж дзейнікам і выказнікам; 2) двукроп'е пасля абагульняльнага слова пры аднародных членах сказа; 3) працяжнік перад абагульняльным словам пры аднародных членах сказа.

Адзінкі вымярэння інфармацыі (*байт, кілабайт, мегабайт, гігабайт*). Асноўныя аперацыі з файламі (*капіраванне, перамяшчэнне, выдаленне, перайменаванне*). Сістэмны блок персанальнага камп'ютара (*мікрапрацэсар, унутраная памяць, сістэмны блок, дыскаводы*).

280. Спішыце, расстаўце, дзе трэба, знакі прыпынку і растлумачце іх пастаўку. Пабудуйце схемы радоў аднародных членаў 2-га і 3-га сказаў.

1. Разуменне дакладнасці слова ўменне карыстацца ім культура мовы і нават пісьменнасць усё залежыць ад таго, як загучала для вас слова, пачутае ў маленстве (*В. Вітка*). 2. Колькі ў кроплю фарбаў назаткана, быццам свет увесць у ёй сабраны поле луг сады ўсяго пасёлка і рака і неба і вясёлка! (*П. Броўка*). 3. У багатае і дажджом і сонцам лета грыбы ідуць усюды па бары па бярэзніку па верасе (*І. Навуменка*). 4. Пайсці ў грыбы ці ў тую ж рыбу або паехаць на сялібу ці ў млын малоць на хлеб збажыну ўсё гэта вабіла хлапчыну^{сн} (*Я. Колас*). 5. Ва ўсім душа і ў тоненькай травінцы і ў карабельнай велічнай сасне (*Н. Гальпяровіч*).

281. Увядзіце ў сказы абагульняльныя словы. Запішыце. Пастаўце, дзе трэба, знакі прыпынку. Зрабіце сінтаксічны разбор гэтых сказаў.

Чаму выдзеленыя ў сказах словы не з'яўляюцца абагульняльнымі?

1. Ні ў паветры ні на вадзе ні пад зямлёй **ніколі** не павінна быць ядзерных выбухаў. 2. Літаратура музыка мастацтва **заўсёды** цікавілі чалавека. 3. У холад і спёку раніцай і днём вечарам і ноччу пагранічнікі **бесперапынна** нясуць варту.

282. Выберыце з мастацкага твора (твораў) невялікія ўрыўкі, у якіх ёсць апісанне стану чалавека, апісанне месца і інш. Дакажыце, што гэтыя тэксты з'яўляюцца апісаннямі.

Скарытайце дадатковы тэарэтычны матэрыял пра тып тэксту — апісанне.

283. Прачытайце тэксты, вызначце іх тып і стыль. Як вы гэта вызначылі? Якую ролю выконваюць аднародныя члены сказа ў пабудове тэксту?

I. Васька пакуль што не зусім добра ведае лугавыя лекавыя расліны, аднак падбел сярод іх лёгка адрозніць па роўных і булаватых сцяблінках, па жоўтых кветках, сабраных у вузкія і дробныя вяночкі. Падбел, надзвычай карысны ад кашлю, спачатку цвіце, а потым ужо абрастае чырванавата-бурым лісцем. Цікавы ён і тым, што, як ганарлівы шляхціц, мае яшчэ дзве запасныя назвы: маташнік, маці-мачыха. Слова «маташнік», зрэшты, нічога не гаворыць, другую ж назву расліны займальна тлумачыць баба Марка. Аказваецца, сэрцападобны, з вострымі зубчыкамі па краях, зялёны ліст падбелу спадыспаду мяккі ад пуху і цёплы на дотык — адсюль «маці», зверху той жа ліст гладкі і халодны — адсюль «мачыха». Як вядома, маці ў Ваські няма, а бурклівая мачыха, напэўна, і забыла, што непадалёк у дзедавай хаце жыў і гадуецца яе непаслухмяны, наравісты пасынак. Іменна вось таму ён не любіць гэтую дзіўную лекавую траву (*В. Гардзей*).

II. Падбел звычайны — *Tussilago farfara* — сям'я складанакветных — *Compositae*.

Шматгадовая травяністая расліна да 20 см вышынёй, з паўзучым карэнішчам. Сцябло прамастаячае, укрыта лускападобным лісцем, з'яўляецца ранняй вясной і мае па адным кветкавым кошыку. Як язычковыя крайнія кветкі, так і трубчастыя сярэдзінныя залаціста-жоўтага колеру. Пасля адцвітання ў расліны развіваецца разетка прыкаранёвых доўгачаранковых лістоў. Пласцінка ліста акруглая або шырокая, яйкападобная, нераўняная, зверху цёмна-зялёная, амаль голая, знізу белавата-лямцавая. Плод — сямянка з чубком (*Я. Шмярко, І. Мазан*).

Прааналізуйце тэксты. Ахарактарызуйце іх кампазіцыю, складзіце план кожнага тэксту, выкарыстоўваючы аўтарскія словы. Вусна перакажыце змест аднаго з тэкстаў.

284. Прачытайце тэкст (I), вызначце яго тып і стыль. Параўнайце тэкст з запісам, які змешчаны ніжэй (II). Пераканайцеся, што ён складаецца з апорных словазлучэнняў, якія ўяўляюць сабой падтэмы тэксту.

I. Восень. У лесе агледзіны: хто прыгажэйшы? Каляровыя чаромхі, лімонна-жоўтыя^а ці агніста-барвовыя^а. А вунь клён кра-

суецца ў аранжава-чырвоных^а уборах. На асіны не наглядзецца, такія яны святочныя ў сваёй рознакаляровасці^а. А вярба? А каліна? Аднак усё роўна рабіна ні адной з лясных прыгажунь не саступіць. Жар-птушка, ды і толькі.

II. Агледзіны ў лесе; лімонна-жоўтыя ці агніста-барвовыя чаромхі; аранжава-чырвоныя ўборы клёнаў; лясныя прыгажуні; жар-птушка рабіна.

● Як у тэксце называецца рабіна? Якія асацыяцыі выклікае гэта слова? Вымавіце яго некалькі разоў, улавіце дэталі, вобразы, якія ўзнікаюць у вашым уяўленні. Выкажыце іх словамі, запішыце ў форме словазлучэнняў.

У тэксце няма апісання вярбы і каліны. Паспрабуйце апісаць, як яны выглядаюць восенню.

285. Падумайце, чым карысныя наступныя парады. Пастарайцеся часцей выконваць іх.

1. а) Уважліва на працягу 30 секунд разглядайце які-небудзь прадмет (вазу з кветкамі, статуэтку, чайны сервіз і інш.);

б) схавайце прадмет, апішыце яго па памяці;

в) зноў паглядзіце на прадмет, параўнайце з ім сваё апісанне: ці дастаткова яно поўнае?

2. Зрабіце тое ж самае, што і ў заданні 1, выкарыстоўваючы рэпрадукцыю карціны В. Свентахоўскай «Нацюрморт з васількамі».

286. Прачытайце тэкст, захоўваючы патрэбную інтанацыю. Вызначце яго тып, абгрунтуйце сваю думку. Якога кампазіцыйнага элемента не хапае ў тэксце? Паспрабуйце дапісаць яго.

Відаць, мы ў цемры ўзбіліся на бакавы ганак, бо проста направа ад мяне быў парадны ўваход: шырокія, таксама стральчатыя, дзверы, падзеленыя драўлянымі калонкамі на тры часткі. На калонках была трохі пашчапаная часам разьба: кветкі, пялёсткі і плады. За дзвярыма, у глыбіні вестыбюля, — уваходныя дзверы, масіўныя, дубовыя, акутыя пацямнелымі цвікамі з квадратнымі галоўкамі.

А над дзвярыма — вялізнае цёмнае акно ў ноч і цемру.^{сн} На акне — мастацкай работы выгінастыя крэты^{сн} (У. Караткевіч).

- Выпішыце сказы з абагульняльнымі словамі і аднароднымі членамі.
- Якую ролю ў тэксце выконваюць аднародныя члены сказа і няпоўныя сказы?

Паспрабуйце апісаць дзверы дома, у якім вы жывяце, або дзверы таго дома, які б вы хацелі пабудаваць.

287. Прачытайце тэкст. З якіх частак ён складаецца? Ахарактарызуйце іх паводле тыпу маўлення. Вызначце тэму і асноўную думку тэксту, падбярэйце загаловак. Раствлумачце пастаноўку знакаў прыпынку пры аднародных членах сказа ў структурнай частцы, дзе даецца апісанне. Якую ролю ў пабудове гэтай часткі выконваюць аднародныя члены сказа?

Над пераможанай імперыяй Гітлера грымелі апошнія залпы. Горад Дрэздэн, які называлі «сталіцай мастацтваў», ляжаў у руінах. Знакамітая мастацкая галерэя, якая захоўвала сотні лепшых твораў сусветных мастакоў, знікла. Па словах уцалелых жыхароў, карціны былі вывезены яшчэ да бамбёжкі, але ніхто не мог сказаць, дзе тая часовая схованка, якая паглынула скарбы сусветнага мастацтва.

Салдаты нашай арміі аглядалі пустыя склепы. Абясшкодзілі сотні мін. І яны атрымалі яшчэ адну перамогу. Калі адчынілі адну са скрынь, вынесеную з глыбіні залітай вадой каменяломні, уражаныя салдаты ўбачылі карціну незвычайнай прыгажосці і выраз-

насці. Маладая жанчына з немаўлём на руках... Босыя ногі лёгка ступаюць па воблаках. Шырока расплюшчаныя, удумлівыя і крыху сумныя вочы глядзяць кудысьці ўдалячынь. Уся яе пастава, поўная пяшчоты, рамантычнасці, узнёсласці, любові і строгай велічы, скарыла прысутных пры гэтым відовішчы.

У кампазіцыі карціны не было нічога выпадковага, нічога нязначнага. Маці з дзіцём у цэнтры і ўкленчаныя* фігуры святых, размешчаныя трохвугольнікам, ствараюць сваёй геаметрычнай пабудовай уражанне ўраўнаважанасці і

спакою. Складкі вопраткі, як на антычных статуях, звязваюць усё ў адно цэлае. Адгорнуты край мантыі святога паўтарае лініі плашча маладой жанчыны, нават абрысы яе злёгка сагнутай у калене нагі. Усе тры фігуры былі зусім простымі, рэальнымі і зямнымі, хоць вакол іх клубіліся воблакі.

А ў самай ніжняй частцы карціны выглядаюць з-за простага драўлянага плота двое цудоўных дзяцей. У іх крыльцы за плячыма ў знак таго, што яны жыхары нябёсаў. Адзін з іх, старэйшы, падпірае шчаку рукой і зручна абапіраецца на плот. Другі яшчэ не дарос. Яму ўдалося толькі пакласці свае пухлыя ручкі і ўтыкнуцца ў іх падбародкам.

На карціне пераважаюць яркія колеры. Жоўтая, сіняя і зялёная фарбы падкрэсліваюць ярка-чырвоную падкладку мантыі святога і барвовую сукенку жанчыны. Сукенка полымем гарыць на фоне бела-блакітных аблокаў. Ніякіх знешніх эфектаў салдаты не ўбачылі ў гэтай карціне, але ўсе адчулі, што яна незвычайная, яна ўражвае. Гэта была сусветна вядомая «Сіксцінская мадонна» Рафаэля (*Паводле М. Андрэева*).

288. Па аналогіі з тэкстам практыкавання 287 раскажыце пра лёс якога-небудзь выдатнага твора мастацтва (помнік беларускай культуры, гістарычны дакумент, рэч, якая належала вядомай асобе). Пажадана, каб гэта было апавяданне пра экскурсію ў музей (па вашым горадзе ці населеным пункце) з апісаннем асобных прадметаў.

§ 36. Водгук на праявічны або вершаваны твор

289. Уважліва прачытайце тэкст. Вызначце яго тэму і асноўную думку. Падбярыце да тэксту заглавак. Вызначце тып, стыль і жанр тэксту. З якіх частак ён складаецца?

Водгукі — гэта вельмі важная форма выказвання сваіх эмоцый. Дзякуючы ім новыя чытачы загадзя могуць атрымаць першае ўражанне, скласці папярэдняе меркаванне пра кнігу. Таму водгукі можна назваць і адным з рэкламных інструментаў пісьменніка. Якасныя водгукі варта шанаваць і калекцыяніраваць. І пажадана размяшчаць іх там, дзе чытачы змогуць лёгка азнаёміцца з іх зместам. Напрыклад, на аўтарскім сайце або ў анатацыі да тэксту.

Водгук важны як для чытачоў, так і для аўтара.